

Шевцова О.М.

Університет менеджменту та маркетингу
АГПН України

ПРОФЕСІЙНА Я-КОНЦЕПЦІЯ ФАХІВЦІ. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ КАТЕГОРІАЛЬНОГО ВИЗНАЧЕННЯ

Статтю присвячено творчому аналізу сучасного стану проблеми категоріального визначення професійної Я-концепції фахівця у сфері менеджменту та маркетингу. Також висвітлюються сучасні положення змістового, структурного та системного підходів щодо проблеми розвитку і становлення професійної Я-концепції.

Ключові слова: професійна Я-концепція, самосвідомість, складова, емоційно-оцінна (або афективна) складова, поведінковий вплив

Постановка проблеми

Проблема з'ясування уявлень людини про себе, усвідомлення її неповторної, унікальної індивідуальності, як суб'єкта власної життєдіяльності була і залишається однією з найскладніших у психології, розв'язання якої лишилося невідомим у психологічному категоріальному полі більшої міри у галузі визначень основних психологічних феноменів, пов'язаних із самовідомістю людини. Не винятком є й система сполучених з емоційно-ціннісно-складовою уявлень людини про себе в контексті її професії, кар'єри, життєвого професійного співтовариства професійного становлення і розвитку і саме продукт самосвідомості фахівця — його професійна Я-концепція.

Мета статті полягає у висвітленні результатів теоретичного аналізу проблеми категоріального визначення поняття «професійна Я-концепція фахівця».

Виклад основного матеріалу

Професійна Я-концепція в сучасній психологічній науці досліджується розглядається з позицій змістового, структурного, динамічного, функціонального, а останнім часом — системного підходів.

Професійна Я-концепція як частина загальної Я-концепції людини, лишилася важливою більшістю дослідників визначається через ключові поняття:

- самосвідомість (А.Захарова, Л.Мітіна, В.Столін та ін.) [6; 9; 13; 18];
- сукупність уявлень індивіда про себе (Р.Бернс, Т.Григор'єва, А.Гусак, І.Куликов, М.Мольц, А.Налчаджян) [1; 2; 3; 4; 14; 15];
- образ світу (І.Кон, Т.Шибутані) [11; 19];
- саморегуляція (Є.Климов) [10];
- утворення (А.Деркач, О.Москаленко та ін.) [5; 6];

• ставлення, настановна система, смисл (Р.Бернс, М.Розенберг, В.Столін та ін.) [1; 7; 8; 16];

• внутрішній функціональний засіб праці або компонент операційної сфери професійної праці (А.Маркова, Н.Самукіна та ін.) [5; 12; 17].

Очевидне багатоланкове трактування професійної Я-концепції. Втім, при значній інтерес сучасних учених до досліджуваної проблематики, нині у психологічній літературі не існує єдиного розуміння й категоріального визначення професійної Я-концепції.

У цілому низка авторів [2; 4; 6; 7; 16] наголошує на тому, що професійна Я-концепція, складаючись в онтогенезі пізніше Я-концепції, маючи загальні з нею складові, але, будучи конкретизованою й усвідомленою у зв'язку з формами, правилами, моделями професійної діяльності, є результатом адекватної самопізнання людиною себе як професіонала під впливом професійної діяльності, спілкування з професіоналами й активної участі самого суб'єкта у професійній діяльності; у своєму особистісному і професійному розвитку.

Аналіз сучасних досліджень з проблематики професійної Я-концепції дає змогу виокремити три аспекти розгляду професійної Я-концепції: феноменологічний (погляди на її зміст і структуру), емпіричний (особливості характеристик професійних Я-концепцій у зв'язку з окремими професійними й особистісними корелятами), методичний (способи діагностики індивідуальних особливостей професійної Я-концепції та основні напрями практичного використання її результатів).

Деякі дослідники (С.Джанер'ян, К.Прокоф'єва) [7; 8; 16] зміст професійної Я-концепції особистості розглядають як сукупність її уявлень про себе щодо різних соціальних об'єктів і сфер своєї життєдіяльності, серед яких виокремлюють:

- характеристику самого професіонала;
 - професію і професійну кар'єру як:
 - предметну сферу праці;
 - множину професійних позицій;
 - послідовність етапів особистісної динаміки на професійному шляху;
 - галузь і сукупність успішних досягнень;
 - професійне середовище, до якого належать реальні й уявні професіонали;
 - близьких людей, членів родини, сімейні події;
 - життєві події й обставини.
- З позицій структурного підходу структурними компонентами професійної Я-концепції К.Прокоф'єва [16; 84] є ставлення особистості до сфер життєдіяльності в таких формах:

- 1) людина як суб'єкт різноманітних видів діяльності демонструє активне

ставлення як до об'єктів, так і до суб'єктів власного світу у формі ціннісних оцінок («я діяю», «я можучу»);

- 2) ставлення людини до певних аспектів його життєдіяльності регулюється у формі інтенції («я хочу»);
- 3) ставлення до різних проявів дійсності може реалізуватися у кількох формі як констатація, як знання про її існування («я думаю»), «я вважаю»);
- 4) емоційне ставлення («я відчуваю», «мені подобається»).

Як характеристики професійної Я-концепції сучасні дослідники [2, 4, 11, 13, 16; 18] розглядають:

- повноту (наявність структурних компонентів професійної Я-концепції),
- основну форму ставлення (перевага у структурі певного компонента),
- узгодженість (наявність кореляційного зв'язку між компонентами),
- широту (представленість різносторонніх ставлень),
- суб'єкту належність (людина виступає переважно як активна сторіна ставлення);

- прийняття себе як професіонала (співвідношення позитивних і негативних самооцінок).

Російська дослідниця С.Джанерян з позиції системного підходу розглядає професійну Я-концепцію як результат адекватного самопізнання людини себе як професіонала під впливом професійної діяльності, спілкування з професіоналами й активної участі самого суб'єкта у професійній діяльності та визначає її як систему сполучених з оцінкою уявлень людини про себе як суб'єкта професійної діяльності і як особистості, що призначена для реалізації тих або інших за змістом смислових ставлень людини до професії й через це для забезпечення його власного функціонування і / або розвитку й самореалізації у професії [7, 8].

Професійна Я-концепція виражається через самоописи, через поведінку, вербально фіксовані твердження, що відбивають уявлення людини про саму себе, включаючи когнітивні, емоційні та самоконтролюючі елементи.

У більшості досліджень проблематики професійної Я-концепції явно чи опосередковано наголошується на тому, що рівень її розвитку зумовлює ефективність професійної діяльності та професійного становлення в цілому.

Отже, професійна Я-концепція визначається результативно, тобто як продукт самосвідомості людини, що розкривається як система сполучених з емоційно-ціннісними уявленнями людини про себе в контексті її професії, кар'єри, конкретного професійного співтовариства, професійного становлення і розвитку.

Подальший аналіз дав можливість викремити *структурні складові професійної Я-концепції* фахівця (рис. 1).

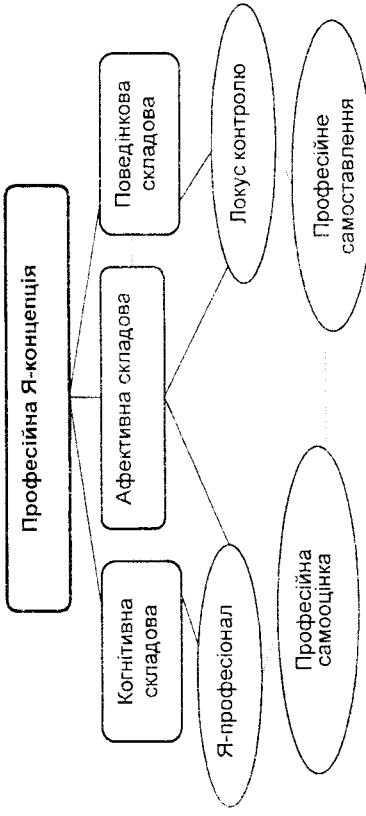

Рис. 1. Структура професійної Я-концепції

Під час вивчення професійної Я-концепції пріоритетною виступає її когнітивна складова, що визначається як знання або уявлення про себе, описова складова, Я-розуміння. Вона включає різні прояви професіонала в трьох сферах:

- 1) у професійній діяльності;
 - 2) у системі детермінованих цією діяльністю міжособистісних взаємин;
 - 3) у системі розвитку особистості в цій діяльності і спілкуванні.
- Когнітивний компонент професійної Я-концепції відіграє головну роль у морозвитку особистості в професійній діяльності, а його динаміка відбиває зобливленість процесу професіоналізації і є одним із критеріїв його успішності.

Зміст когнітивного компонента професійної Я-концепції людини містить уявлення про:

- рівень розвитку його професійних якостей;
- професійну роль;
- наявність і виразність професійних і особистісних властивостей у інших професіоналів;
- професійний процес, результат і досягнення;
- предмет, умови, засоби, режими, оплати праці;
- норми, правила, моделі своєї професії, що виступають еталоном для свідомлення людиною власних якостей;
- зовнішні фактори, що впливають на його особистість.

На зміст когнітивної складової професійної Я-концепції (образу «Я-професійне») впливають:

- професійна належність;
- стать;
- етап професіоналізації;

- стаж професійної діяльності;
- характер включення у професію;
- ставлення суб'єктів до професії.

Образ Я пов'язує з знаннями людини про себе, з когнітивною або описовою складовою її Я-концепції. Ці знання, функціонуючи у нерозумінні людини, розрізняються за ступенем усвідомленості, диференційованості та універсальності, обґрунтованості, носять специфічний ситуативно-милітний характер і відбивають самосприйняття в певний проміжок часу.

Розуміння себе, знання про себе самого як професіонала фактично не байдужі: те, що в них розкривається, виявляється об'єктом його емоції, оцінки стає предметом його самоставлення. Самосцінка і самоставлення фактично розглядаються як компоненти емоційно-оцінної, афективної складової професійної Я-концепції.

В афективній (або емоційно-оцінній, або емоційно-ціннісній) складовій (Я-ставлення) Я-концепції виділяють два рівні:

- глобальне самоставлення, тобто інтегральне почуття «за» чи «проти» власного «Я»;
 - диференційоване самоставлення — більш специфічний вимір самоповага, самоінтерес, очікуване ставлення інших, самовпевненість і т.ін.
- Поведінкова складова професійної Я-концепції формується під впливом когнітивної й емоційно-оцінної складових і виражається через покус контролю фахівця. «Якщо в особі сформульовані позитивні Я-образи і Я-ставлення, то й поведінка її буде гуманною, адекватною, відкритою. Коли ж у її внутрішньому світі функціонує лише негативізм чи занижена самооцінка, то вочевидь поведінкова складова і етичності дії загальною не будуть нічим» [3, 37].

Висновки

На наш погляд, найбільш повно надається визначення професійної Я-концепції фахівця на засадах системного підходу: як результату адекватності самопізнання людиною себе як професіонала під впливом професійної діяльності, спілкування з професіоналами й активної участі самого суб'єкта у професійній діяльності.

Отже, у нашому дослідженні ми використовуємо визначення професійної Я-концепції як продукту професійної самосвідомості людини, як динамічної системи сполучених з емоційно-ціннісними уявленнями людини про себе в конкретній професійній діяльності, конкретного професійного співтовариства, професійного становлення і розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. — М.: Прогресс, 1986. — 420 с.
2. Григорьева Т. П. Профессиональная «Я-концепция» работников госу-

дарственной службы: акмеологический аспект / Т. П. Григорьева // Акмеология в системе деятельности госслужащих / под общ. ред. А. А. Деркача. — М.: РАГС, 1999. — С. 24–32.

3. Гуменюк О. Е. Психология Я-концепции: монография / О. Е. Гуменюк. — Чернопіль: Економічна думка, 2002. — 186 с.
4. Гусева А. С. Акмеологическая модель профессионального «Я» государственного служащего и ее информационно-технологическое сопровождение / А. С. Гусева, И. В. Куликов // Акмеология в системе деятельности госслужащих / под общ. ред. А. А. Деркача. — М.: РАГС, 1999. — С. 124–134.
5. Деркач А. А. Психология развития профессионала / А. А. Деркач, В. Г. Зазыкин, А. К. Маркова. — М.: РАГС, 2000. — 124 с.
6. Деркач А. А. Акмеологические основы профессионального самосознания личности / А. А. Деркач, О. В. Москаленко и др. — Астрахань: Изд-во Астраханского ун-та, 2000. — 164 с.
7. Джанерьян С. Т. Профессиональная Я-концепция: системный анализ / С. Т. Джанерьян. — Ростов н/Д.: РГУ, 2004. — 480 с.
8. Джанерьян С. Т. Системный подход к изучению профессиональной Я-концепции / С. Т. Джанерьян // Гуманитарные науки вестник Оренбургского гос. ун-та. — 2005. — № 4. — С. 162–169.
9. Захарова А. В. Структурная модель самооценки / А. В. Захарова // Вопросы психологии. — 1989. — № 1. — С. 5–14.
10. Климов Е. А. Психология профессионала: учеб. пособие / Е. А. Климов. — М.: Воронеж: МОДЭК, 1996. — 400 с.
11. Кон И. С. В поисках себя: личность и ее самосознание / И. С. Кон. — М.: Политиздат, 1984. — 335 с.
12. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. — М.: Знание, 1996. — 308 с.
13. Митина Л. М. Психология труда и профессионального развития учителя / Л. М. Митина. — М.: Академия, 2004. — 320 с.
14. Мольц М. Я — это Я, или как стать счастливым / М. Мольц. — С. Пб.: Лениздат, 1992. — 192 с.
15. Налчаджян А. А. Социально-психологическая адаптация личности / А. А. Налчаджян. — Ереван, АН Армянской ССР, 1988. — 263 с.
16. Прокофьева Е. В. Профессиональная Я-концепция психолога / Е. В. Прокофьева // Гуманитарные науки вестник Оренбургского гос. ун-та. — 2002. — № 8. — С. 83–87.
17. Самоукина Н. В. Психология и педагогика профессиональной деятельности / Н. В. Самоукина. — М.: ЭКМОС, 1999. — 351 с.
18. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. — М.: МГУ, 1983. — 284 с.
19. Шибугани Т. Социальная психология / Т. Шибугани. — Ростов н/Д.: Феникс, 1999. — 539 с.

Стаття посвящена теоретическому анализу современного состояния проблемы категориального определения профессиональной Я-концепции специалистов. В статье также освещаются современные тенденции содержательного, структурного и системного подходов относительно проблемы развития и становления профессиональной Я-концепции

Ключевые слова: профессиональная Я-концепция, самосознание, когнитивная составляющая, эмоционально-оценочная (или аффективная) составляющая, поведенческая составляющая

The article is dedicated to theoretical analysis of contemporary state of the problem of categorical definition of professional I-concept of specialists. The article also describes contemporary theses of content, structural and systemic approach to the problem of formation and development of professional I-concept.

Key words: professional I-concept, Self-consciousness, cognitive component, emotional-evolutional (affective) component, behavioral component